

Т. В. Кара-Васильєва

Килимарство

КИЛИМА́РСТВО – галузь *ткацтва*; виробництво килимів і килимових доріжок, [гобеленів](#), виготовлених ручним способом на вертикальних рамах-кроснах або горизонтальних верстатах із використанням лляної чи конопляної пряжі-основи та вовняної пряжі для візерунків. Килими відомі здавна, найдавніший виявлений в урочищі Пазира Алтай. краю (нині РФ, 5 ст. до н. е.). Археол. знахідки засвідчують існування килимів в Ассирії, Вавилоні, антич. містах. Мешканці грец. колоній Пн. Причорномор'я та скіфи у побуті використовували візерунк. тканини, подібні до килимів. Збереглися коптські тканини (Єгипет, 4–7 ст. н. е.), виготовлені з льону та вовни гобеленовим тканням. Найбільшого поширення килими набули на Сході – перс., тадж., туркмен., вірменські.

Перші згадки про К. у давньорус. літописах зустрічаються від 2-ї пол. 10 ст. Особливо знач. поширення К. набуло у 2-й пол. 10–12 ст., коли Київ. Русь досягла найвищого екон., політ. і культур. розвитку. Килим був звичай. річчю, яку брали в походи, використовували в князів. побуті, похорон. обряді. Літописець, розповідаючи 977 про убивство древлян. князя Олега в Овручі, пише, що його тіло «положиша на ковре». У літописі під 1100 зазначено, що на раді князів у с. Витачів (нині Обухів. р-ну Київ. обл.) Володимир Мономах сказав Давидові Ігоровичу: «...до се еси пришел и седиши с своею братьею на едином ковре». У 15 ст. з'являються згадки про привезені килими. Перші докладні відомості про К. на Волині в маєтку княгині М. Гольшанської зафіксовано 1588. Про виробництво К. на укр. теренах є свідчення від 16 ст. Це записи мандрівників, описи майна багатіїв, скарги пограбованих. Зображення килимів із побуту козац. старшини, духовенства, гетьманства – на живопис. портретах 2-ї пол. 17–18 ст. – К. Збаразького, В. Дуніна-Борковського, Й. Кроковського, П. Полуботка, Ростов. митрополита Дмитра Туптала. Уведення до композиції картин зображення килимів зумовлено бажанням підкреслити статус осіб. Ретельно виписані на портретах килими дають можливість з'ясувати їхні художні особливості, орнаменти, кольори. У середовищі замож. верств насел. килими широко використовували у побуті для покриття лав, столів, скринь; ними завішували стіни, покривали вози, сани, прикрашали інтер'єр церкви. Описи майна того часу свідчать про велику кількість килимів, що використовували у домаш. побуті. Так, у гетьмана П. Полуботка було 111 «коврів» і «килимів» та ще значна частина для оббиття лав; у князя Я. Острозького – 135 орієнтал.

килимів, у гетьмана І. Самойловича – 143. Описи інтер'єрів дають уявлення про важливу декор. функцію килима. Характерним є опис світлиці П. Полуботка: «... на стіні прибитий ковер, килимів же на стінах прибитих 4, стіл довгий, на ньому ковер різнобарвний, другий стіл круглий, лавки убиті килимами».

Використання килимів на підлозі зустрічається при описі особливих подій. Килимом застеляли «посаг» молоді та ослін, на який сідали батьки наречених під час благословіння; під час похорону тіло небіжчика клали на стіл, укритий килимом. У цей період К. мало характер цехового ремесла і домаш. виробництва. К. було поширене на всій тер. України. Цьому великою мірою сприяли природні умови для розвитку вівчарства. Залежно від техніки виконання та функціонал. призначення килимові вироби в Україні називали по-різному: «ковер», «коберець», «коць», «налавник», «килим» тощо. Найстаріша назва – «ковер», від 16 ст. поширені назви «коць», «ліжник». На поч. 17 ст. в Україні використовували переважно «килим». «Ковер», «коць», «коберець» – із довгим стриженим ворсом, виробляли, прив'язуючи до ниток основи спец. вузли з кольор. вовни, яку потім стригли. Завдяки цьому малюнок утворювався тільки з лицьового боку і залежав від висоти й щільності ворсу. Такі вироби дорого коштували, їх використовувало переважно заможне населення для утеплення й оздоблення стін. Широко побутували пухнасті ліжники, виткані з грубих ниток. Килимом в Україні називають рівний (на відміну від ворсового) двобіч. виріб, узор якого утворюється завдяки переплетенням ниток основи вовняними нитками піткання. Осн. матеріал для ткання килимів – вовна. Найдавніші килими були суцільно з вовняної пряжі, пізніше для їхньої міцності і пружності в основу стали вплітати лляні або конопляні нитки. Техніка ткання зумовлює художні особливості килимів, їхній розмір. Розрізняють рахунк. («лічильна», «овиванка», «забирання»); застосовували на горизонт. верстатах для виготовлення килимів із геом. орнаментом) і гребінцеву («кругляння», «вільна нитка»; використовували на вертикал. верстатах, давала можливість створювати різноманітні малюнки рослин. типу) техніки. У Центр. Україні найпоширенішим був вертикал. тип верстата під назвою «кросна». 2-й тип верстата – горизонт., поширений у зах. обл. України та на Поділлі, – «верстат». На ньому килим ткали послідовно, ряд за рядом.

Давні укр. килими фарбували природ. барвниками з ягід, корінців, комах, досягаючи дивовиж. за м'якістю різнобарв'я кольорів. Наприкінці 19 ст. природні фарби замінили аніліновими. Художнє оздоблення укр. килимів відзначається своєрідністю та наявністю регіон. особливостей. У Центр. і Лівобережж. України поширені килими з рослин. орнаментом, осн. елементом якого є стилізована квітка чи деревце. За характером композиції, розміщенням орнам. мотивів на осн. полі, килими умовно поділяють на 4 групи: для килимів 1-ї групи характерне рядне розташування мотивів (один над одним), для 2-ї – у шаховому порядку, 3-ї – довкола центр. візерунка. Спільн. для них є чітко окреслений прямокутник осн. поля з темним тлом, у каймі тло світле. Килими 4-ї групи називають

«панськими», їм притаманне фігурне оконтурення осн. поля. На Сумщині, Полтавщині, Київщині, Херсонщині, Волині та Поділлі значно поширені «квіткові» килими. Килими Полтавщини зі складним живописно-колорист. началом, їх рослинні мотиви пишні та монументальні, на блакитному або золотавому тлі. У колориті київ. килимів переважають чорні, брунатні, рожеві кольори. Окрема група – килими Сх. Поділля, т. зв. залавники у формі видовженого прямокутника, оздоблені традиц. «вазонами» з птахами та звірами, ромбами, сюжет. сценами. Горизонт. тип верстата використовують у Карпатах, Закарпатті, Буковині, на Поділлі. Узори цих килимів геометризovanі, їх тчуть на всю ширину верстата. Найпоширеніші мотиви – зубчасті ромби та восьмикутники. Найдавніша пам'ятка укр. К. – килим 1698 (зберігається в МХП, Львів). У центрі килима – плетений кошик із бантом, наповнений фруктами та овочами, зображення яскравого папуги. У верх. частині кайми – герб «Одровонж». Збереглося кілька килимів із витканими зображеннями гербів, ідентифікація яких дає можливість їхнього точного датування і пов'язує з конкрет. істор. особами, місцем виготовлення (напр., килим 1724 із гербом П. Полуботка зберігається у Нац. музеї історії України, Київ). У процесі істор. розвитку в Україні утворилися окремі етногр. обл. з яскраво вираженими рисами худож. стилю. У кожній з них були визнані килимар. осередки, що мали усталені типи килимів, традиц. колорист. забарвлення, переважно орнам. мотиви. Найбільшого розвитку килим з рослин. орнаментом набув на Полтавщині. На противагу полтав. килимам із крупними орнам. мотивами, пишними букетами, перев'язаними бантами, київ. й черніг. килими більш стримані, зі здрібненими формами орнаментів. Це невеликі галузки, розміщені вертикал. рядками або в шаховому порядку. На Поділлі здавна відомі значні ткац. осередки, у яких розвинулися рослин. і геом. килимові орнаменти. Особливої цінності набули килими вазонового типу. Вони трапляються і в ін. обл.: на Волині, Тернопільщині, Буковині, але саме на Поділлі набули завершеного вигляду.

«Вазон» – один із найтиповіших орнам. мотивів у нар. мистецтві Поділля. Серед поділ. килимів є цікаві приклади не лише рослин., а й розвиненого геом. орнаменту. Найчастіше поряд із рослин. орнаментом використовують геом. фігури – геометризов. квітки, перетворені на розетку чи зірку. На Поділлі створ. килим «Людські сльози» – жанр. сцена про проводи рекрутів і важке життя солдатів. «Зірка» – найпоширеніший мотив поділ. килимів. Залежно від кольор. забарвлення він щоразу виглядає по-новому. Поширені також хрест, розетки у вигляді «осьмиріжок». Ступінь геометризації елементів досить значний, і важко у ступінчастому трикутнику впізнати «баранячу голову», у сполученні трикутників – «жабину». Рослинно-геометризов. килими із орнам. каймою можна поділити на дві групи: килими з однаковим тлом кайми і центр. поля; друга – килими, у яких кайма і центр. поле мають різні кольори.

Перші цехові організації в укр. містах виникли у 14–15 ст., найвищого розквіту їхня діяльність досягла у 16–17 ст. Особливого поширення К. набуло на Волині, Поділлі, Київщині, Галичині. Масове виникнення килимових мануфактур характерне також для

Полтав., Харків., Черніг. губ. Перші спроби виготовлення килимів зумовлені знач. потребою у їхньому вжитку і намаганням замінити ними дорогі сх. орієнтал. килими. У Замості на Холмщині 1585–1602 діяла майстерня вірменина Якубовича. 1646 гетьман С. Конєцпольський заснував у м. Броди (нині Львів. обл.) ткац. мануфактуру. У 17–19 ст. килими виготовляли профес. ремісники у монастир. і поміщиц. майстернях. Від 18 ст. бурхливо розвивалися ткац. мануфактури, що виникли на основі килимових майстерень при поміщиц. маєтках. Існували килимова майстерня на тер. Києво-Печер. лаври, ткац. майстерні при Золотоніс., Чигирин., Козельщан., Брацлав. та Овруц. монастирях, майстерня П. Полуботка в с. Михайлівка (нині Лебедин. р-ну Сум. обл.), у містах Тульчин та Немирів (нині обидва – Вінн. обл.) – ткац. мануфактури в маєтах Потоцьких. Ґрунтуючись на традиц. засобах виробництва килимів, мануфактури використовували більш досконалі, працю кріпаків, дешеву сировину. Нар. К. було поширене на Полтавщині, Київщині, Поділлі, Волині, Львівщині та Гуцульщині, менше – на Чернігівщині, Херсонщині, Слобожанщині. Відкривали школи килимарів: у м. Косів (нині Івано-Фр. обл.) – 1882, м. Глиняни (нині Золочів. р-ну Львів. обл.) – 1894, с. Дігтярі (нині смт Срібнян. р-ну Черніг. обл.) – 1898 та ін., а також ткац. відділи в тех.-пром. школах і приватні майстерні Ханенків, С. Косецької, княгині Щербатової, Собанського, Семиградової, Федоровича. Кращі коврові виробництва – у с. Бербениці (нині Лохвиц. р-ну Полтав. обл.), м-ку Глинськ Ромен. пов. Полтав. губ. (нині Сум. обл.) та ін. У поміщиків Капністів була майстерня в с. Михайлівка на Слобожанщині (нині Харків. обл.). Існувала Шполян. килимарня на Київщині (нині Черкас. обл.). Від 2-ї пол. 19 ст. розвиток капіталіст. відносин зумовив ліквідацію поміщиц. майстерень. У великих містах створювали килимові ф-ки, з дешевою продукцією яких не могли конкурувати килими ручної роботи. Наприкінці 19 ст. килимар. промисел занепав. Це занепокоїло багатьох представників мист. інтелігенції. [В. Кричевський](#), [С. Васильківський](#), [М. Самокиш](#), [О. Кульчицька](#) наголошували на значній мист. цінності творів укр. декор. мистецтва, зокрема килимів. Щоб зберегти їх кращі взірці, організовували етногр. експедиції для збору килимів та замальовок, створювали спец. музеї, влаштовували виставки для ознайомлення з виробами нар. майстрів. Завдяки ентузіазму окремих художників, меценатів, представників губерн. земств у багатьох осередках К. на території України відкривали ткац. школи, у яких працювали досвідчені художники, кращі нар. майстри. Так, у с. Оленівка (нині Васильків. р-ну) – [В. Кричевський](#), у с. Скопці (нині Веселинівка Баришів. р-ну; обидва – Київ. обл.) та с. Решетилівка (нині смт Полтав. обл.) – [Є. Прибильська](#) та [В. Болсунова](#), у с. Вікно (нині Гусятин. р-ну Терноп. обл.) – [К. Устиянович](#).

На зх.-укр. землях такі майстерні діяли у містах Заліщики і Збараж (обидва – Терноп. обл.), Глиняни. Найвідомішою була килимарня, створ. 1886 [В. Федоровичем](#) у с. Вікно. 1922 у м. Косів художник із Чернігівщини [М. Куриленко](#) відкрив майстерню «Гуцул. мистецтво», куди було запрошено нар. майстрів [Г. Герасимович](#), [В. Гуза](#) і профес. художників [М. Бутовича](#), [С. Гординського](#), [П. Ковжуна](#), [О. Кульчицьку](#) та ін. У 1920-х рр. поновили виробництво килимів

у традиц. центрах Полтавщини (сmt Решетилівка, Нові Санжари та Опішня, с. Великі Будища Дикан. р-ну), Чернігівщини (с. Дігтярі), а також на Київщині та Сх. Поділлі, де створили художні майстерні й килимар. школи. 1961 ткац.-килимар. артiлі перетворено на держ. ф-ки з частково механізов. працею, тому виробництво килимів збільшили. За рад. часів К., об'єднане в артiлі, переведено на пром. рівень. Від 2-ї пол. 20 ст. відбулася реорганізація килимар. галузі – на основі кустар. артiлей утворили спеціалізов. ф-ки, де працювали як нар. майстри, так і художники.

Одним із провід. килимар. підприємств Центр. України у 1950–80-х рр. була *Решетилівська фабрика художніх виробів ім. Клари Цеткін*. Створ. тут килими удостоєні багатьох міжнар. відзнак, широко експоновані на міжнар. виставках. У 1960–80-х рр. *Л. Товстуха* створив серію килимів «Пори року», у яких за допомогою орнаменту і колір. сполучень відтворив характерні настрої. Килими [Н. Бабенко](#) приваблюють оригін. вирішенням, тонким відчуттям колориту, емоц. настроєм («Весна», «Святі весни», «Прозора осінь»). Квітк. килими виготовляли також на Дігтярів. ф-ці. Їхній орнамент стриманіший, побудов. на контраст. зіставленні яскравих квітк. мотивів, тло переважно чорного, темно-вишневого, зеленого кольорів. Це найчастіше гілки з листям і пуп'янками, окремі невеличкі букети. У них нар. майстри в символіч. формі передають буйне квітування весни. К. – поширений вид нар. творчості на Гуцульщині. На Косів. вироб.-худож. об'єднанні [«Гуцульщина»](#) виготовляють найрізноманітніші килими. Велика заслуга у створенні й успіш. розвитку гуцул. килимів належить І. Бовичу, Й. Джуранюку, С. Повшуку. Своєрідність косів., коломиї., хотин. килимів з геом. орнаментом полягає в дотриманні симетрії та ритму композиції, чергуванні різних за кольором мотивів, складності орнам. форм, чіткості малюнка. Особливістю косів. килимів є розподіл площі на широкі вертикал. смуги зі складним геом. орнаментом. Узор складається з зубчиків, невеликих розеток. Осн. орнам. мотиви – у вигляді ромбів, шестигранників, складних розеток. Їхні контурні лінії ускладнені зубцями, гачками. Косів. майстри розробили кілька десятків орнам. схем, типів килимів, що в народі мають свої назви: «старий гуцул», «граничник», «колиска», «кучер», «чичер» та ін. Найбільш популярний килим – «гуцул». Він прикрашений трьома або п'ятьма широкими смугами, кожна з яких заповнюється ромбами, вписаними один у другий із зубчастими або скісними контурами. Широкі смуги чергують із вузькими, заповненими мотивами «рачки», «зубці» тощо. Окрему групу укр. килимів становлять вироби ф-ки «Перемога», що в Глинянах на Львівщині. Кін. 19 – поч. 20 ст. – період розквіту цього килимар. осередку. Тут створ. оригін. місц. зразки килимів. У 1950–60-і рр. у Косові та Глинянах найпопулярнішими були килими «Гуцул», «Сонце» та «Чорнобривці». На противагу косів. килимам теплих кольорів, із дрібним малюнком, глинян. побудовані на зіставленні холод. кольорів, поєднанні сірого з чорним, темно-вишневим, на сполученні різних відтінків зеленого. Важливу роль в історії цього осередку відіграв художник [В. Карась](#). Засвоївши традиції нар. килимів, він створив нові композиції. Замість густого заповнення дрібними формами з

деталізованою, складною розробкою малюнок його мотивів укрупнений, узор розріджений, збільшено площу кольор. тла. На ф-ці у м. Хотин (Чернів. обл.) виготовляють яскраві буковин. килими. Велика заслуга у відродженні цих традицій належить художникові *І. Пастуху* (килими «Зірочка», «Смерічка», «Метелики», «Чорнобривці»).

Екон. криза 1990-х рр. зумовила значне зменшення виробництва килимів. На Полтавщині К. залишилося тільки в Решетилівці; відчутно скоротили виробництво килимів на підприємствах у Косові та Коломиї. На жаль, наприкінці 20 ст. усі килимар. осередки припинили своє існування, і лише колекції музеїв дають уявлення про колишню славу укр. килима. Нині К. в Україні майже не займаються, тоді як ще у 1980–90-х рр. ця практика існувала на Закарпатті, Гуцульщині, Буковині, Поділлі. Проте завдяки праці окремих ентузіастів традиції К. збережені і продовжені. Килими створювали: [В. Андріяшко](#), Л. Баб'як, [О. Балун](#), [Е. Батіг](#), [А. Бебко](#), [М. Білас](#), [К. Боб'як-Никорак](#), [М. Боєчко](#), [Г. Бондарець](#), [П. Бучук](#), [С. Вакуленко](#), [Г. Візичканич](#), [Г. Вінтоняк](#), [О. Владимірова](#), [П. Власенко](#), [Н. Вовк](#), [З. Давиденко](#), [Г. Денисенко](#), [Й. Джуранюк](#), [П. Дзюбей](#), [І. Дудар](#), [Н. Дяченко-Забашта](#), [Д. Єфремова](#), [Л. Жоголь](#), [Н. Залозна](#), [В. Іваницький](#), [О. Ковач](#), [С. Колос](#), [Т. Кононенко](#), [О. Куца-Ковалишин](#), *Л. Лістунова*, *Л. Лучко*, *О. Машкевич*, *С. Нечипоренко*, *З. Охримович*, *І. Покиданець*, *О. Риботицька*, *Н. Саєнко*, *В. Тараненко*, *О. Француз*, *О. Хлонь*, *О. Черногуз*, *Н. Шапран*, *П. Шевчук*, *М. Шнайдер-Сенюк*, *З. Щербатова*, *М. Щур*.

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Риженко Я. Килимарство і килими Полтавщини: До виставки килимів Полтав. держ. музею. П., 1928;
2. Жук Б. Метода виображення природи на народніх килимах Центральної України в XVIII столітті: Спроба дослідж. К., 1931;
3. Сидоренко Г. Килимарство Полтавщини // НТЕ. 1959. № 1;
4. Жук А. Українські народні килими (XVII–XX ст.). К., 1966;
5. Його ж. Український радянський килим. К., 1973;
6. Запаско Я. Українське народне килимарство. К., 1973;
7. Жук А. Традиції килимарства на Україні. К., 1982;
8. Падовська О. Образ дерева життя в килимах Поділля // НТЕ. 1995. № 1;
9. Медведчук Г. Подільські килими: Головні ознаки та особливості // ОМ. 1999. № 1–2;

10. Товстуха Л. Сучасний стан полтавсько-решетилівського килима і його перспективи // Укр. керамологія: Нац. наук. щоріч. Опішня, 2002. Кн. 2;
11. Нечипоренко С. Декоративні тканини та килими України: Альбом-посіб. К., 2005;
12. Кара-Васильєва Т., Чегусова З. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю». К., 2005;
13. Акчуріна-Муфтієва Н. Килимарство й виробництво з вовни у кримських татар // НТЕ. 2007. № 2;
14. Когут Г. Килимарство // Історія декор. мистецтва України: У 5 т. Т. 2. Мистецтво XVII–XVIII ст. К., 2007;
15. Студинець Н. Килимарство // Там само. Т. 3. Мистецтво ХІХ ст. К., 2009;
16. Кара-Васильєва Т., Ямборко О. Килимарство // Там само. Т. 4. Нар. мистецтво і художні промисли. К., 2011.

Бібліографічний опис:

Килимарство / Т. В. Кара-Васильєва // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-6261>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).